

BIÊN NIÊN SỬ AN GIANG

Bùi Thụy Đào Nguyên

*Ảnh: Tượng đài Bông lúa
tại thành phố Long Xuyên.*

Phần I - Lược kê một số sự kiện đáng quan tâm

1. Thời chúa Nguyễn:

-1700: Tháng 4, sau khi đánh tan quân Nặc Thu ở Nam Vang (Chân Lạp), trên đường trở về Gia Định, Nguyễn Hữu Cảnh dừng chân ở Châu Sao Mộc (tức Cù lao Cây Sao, nay là Cù lao Ông Chưởng thuộc huyện Chợ Mới). Tại đây, ông lâm bệnh nặng đưa đến Rạch Gầm (Mỹ Tho) thì mất ngày 16 âm lịch.

-1757: Nguyễn Cư Trinh thay mặt chúa Nguyễn Phúc Khoát nhận đất Tầm Phong Long do vua Chân Lạp là Nặc Tôn dâng tặng. Sau đó, ông lãnh nhiệm vụ lập thành 3 đạo là: Tân Châu, Đông Khẩu (Sa Đéc), Châu Đốc; và cho tất cả trực thuộc dinh Long Hồ.

-1771: Quân Xiêm La (sau này là Thái Lan) do Taksin (Trình Quốc Anh) cầm đầu đánh phá Hà Tiên, Châu Đốc.

-1772: Tổng Phước Hiệp và Nguyễn Cửu Đàm đánh đuổi quân Xiêm La vừa nói trên.

-1775: Nguyễn Cư Trinh đưa một số người Chăm từ Chân Lạp về định cư ở

núi Bà Đen (Tây Ninh), Hồng Ngự, Châu Giang,...

-1778: Giáo dân Thiên Chúa giáo tìm đến định cư ở Cù lao Giêng và Cái Đồi (nay đều thuộc huyện Chợ Mới).

-1783: Quân Tây Sơn đánh đuổi chúa Nguyễn Phúc Ánh, chiếm trọn đất Gia Định (tức bao gồm luôn An Giang sau này).

-1784: Nguyễn Phúc Ánh dẫn quân Xiêm La chiếm Hà Tiên, An Giang, đóng đại bản doanh ở Đông Khẩu (Sa Đéc).

-1785: Tướng Tây Sơn là Nguyễn Huệ đánh thắng quân Xiêm La ở Rạch Gầm-Xoài Mút (Mỹ Tho), chiếm lại An Giang, Hà Tiên.

-1787: Nguyễn Phúc Ánh chiếm lại toàn bộ đất Gia Định, trong đó có An Giang sau này.

-1801: Theo chúa Nguyễn tham dự trận thủy chiến ở Thị Nại, Thư Ngọc Hầu và hai em (đều là người Tấn Mỹ, Chợ Mới) chết mất xác.

2. Thời nhà Nguyễn:

-1815: vua Gia Long sai Lưu Phước Tường (trần thủ trấn Vĩnh Thanh) xây đồn Châu Đốc, đến năm sau (1816) thì hoàn thành.

-1817: Nguyễn Văn Thoại (tức Thoại Ngọc Hầu) đến làm trần thủ trấn Vĩnh Thanh.

-1818: Nguyễn Văn Thoại cho đào kênh Thoại Hà, nối rạch Đông Xuyên (nay là rạch Long Xuyên) với ngọn Giá Khê (Rạch Giá), dài hơn 30 km. Đồng thời, dời đạo Tân Châu từ Cù lao Giêng (Chợ Mới) về Long Sơn (thuộc Phú Tân, giáp ranh với Tân Châu).

-1819: Khởi đào kênh Vĩnh Tế nối Châu Đốc với Hà Tiên, đến 1824 thì xong, dài 91,32km.

-1822: Nguyễn Văn Thoại lập làng Thoại Sơn, dựng bia Thoại Sơn tại triền Núi Sập, dựng đình thờ Nguyễn Hữu Cảnh tại trung tâm thị xã Châu Đốc ngày nay.

-1826: Nguyễn Văn Thoại sai đắp lộ Châu Đốc-Núi Sam, Núi Sam-kênh Vĩnh Tế. Đến -1828 thì ông cho dựng bia Vĩnh Tế bên bờ kênh Vĩnh Tế, dựng bia Tân Lộ Kiều Lương tại chân Núi Sam.

-1829: Nguyễn Văn Thoại mất, an táng tại Sơn lăng nơi chân Núi Sam.

-1832: Vua Minh Mạng chia Nam Kỳ ra 6 tỉnh, An Giang trở thành một tỉnh.

-1834: Nhận lời cầu viện của Lê Văn Khôi, quân Xiêm La kéo sang, bị Trương Minh Giảng, Phạm Hữu Tâm, Nguyễn Xuân, Trần Văn Năng, Phạm Văn Điển chặn đánh tan trên sông Vàm Nao. Trong năm này, vua Minh Mạng cho phá bỏ đồn Châu Đốc cũ, xây thành mới ở gần bên.

-1936: Xảy ra vụ tranh chấp đất đai ở Thạnh Quới giữa giới cường hào, địa chủ và giới nông dân nghèo.

-1938: Lại xảy ra vụ tranh chấp đất đai ở Ba Thê và Bình Thạnh, cũng giữa hai giới trên.

-1841: Ở Thất Sơn nổ ra cuộc nổi dậy nhằm chống lại đường lối cai trị của nhà Nguyễn.

-1842: Quân Xiêm La lại sang tấn công Hà Tiên và vùng biên giới An Giang, các tướng nhà Nguyễn là: Nguyễn Tri Phương, Nguyễn Tiến Lâm, Nguyễn Lương nhàn, Lê Văn Đức, Nguyễn Công Trứ được cử đến chống ngăn. Trong năm này, Nguyễn Công Trứ được bổ làm tuần phủ An Giang. Ông cho lập huyện học Đông Xuyên ở thôn Long Sơn (nay thuộc địa phận huyện Phú Tân).

-1843: Nguyễn Công Nhân (đốc bộ An Giang) đào kênh nối Châu Đốc với Tân Châu. Đến tháng 4 (âm lịch) -1844 thì hoàn thành. Ban đầu có tên là Long An Hà, nay là kênh Vĩnh An.

-1844: Doãn Uẩn làm tuần phủ An Giang thay Nguyễn Công Trứ.

-1847: Doãn Uẩn cất chùa Tây An (tên do ông đặt với hàm ý trấn yên bờ cõi phía Tây nước Việt).

-1849: Đoàn Minh Huyền lập đạo Bửu Sơn Kỳ Hương. Khoảng năm này, Bùi Hữu Nghĩa bị đày làm lính ở đồn Vĩnh Thông (Châu Đốc).

-1850: Nguyễn Tri Phương làm tổng đốc An Giang.

-1863: Hoàng thân A Soa (Cao Miên) xây dựng căn cứ kháng thực dân Pháp ở Thất Sơn.

-1864: Quân Pháp chiếm 3 tỉnh miền Đông Nam Kỳ, vua Tự Đức cho mở khoa thi Hương ở An Giang. Khoa này cũng là khoa thi cuối cùng ở Nam Kỳ. Sĩ tử duy nhất ở tỉnh đỗ cử nhân là Huỳnh Duy Thanh (người Vĩnh Thông, nay thuộc Tri Tôn), Trần Hữu Thường (người Tân Châu) chỉ đỗ tú tài. Trong năm này, tổng đốc Phan Khắc Thân bắt Thủ Khoa Huân nộp cho quân Pháp.

-1867: Quân Pháp chiếm tỉnh thành An Giang (lúc bấy giờ đặt ở Châu Đốc). Ở Bảy Thưa-Láng Linh, Trần Văn Thành tập hợp nhân dân đứng lên kháng Pháp.

3. Thời Pháp xâm chiếm Việt Nam:

-1868: Nhân dân vùng Núi Sập đóng cọc cản tàu Pháp trên kênh Thoại Hà hỗ trợ Nguyễn Trung Trực đánh đồn Rạch Giá.

-1870: Ngô Lợi đến núi Tượng (Ba Chúc) xây dựng căn cứ kháng Pháp, lập làng An Định, lập đạo Tứ Ân Hiếu Nghĩa kế thừa theo truyền thống đạo Bửu Sơn Kỳ Hương.

-1871: Trần Bá Lộc mở trận càn quét vào mật khu Bảy Thưa-Láng Linh, nhưng vì địa hình hiểm trở và bị đánh du kích nên phải rút về.

-1873: Trần Bá Tường (em ruột Trần Bá Lộc) dẫn quân Pháp tấn công căn cứ Bảy Thưa-Láng Linh. Thủ lĩnh Trần Văn Thành hy sinh (20 tháng 3), cuộc khởi nghĩa tan vỡ.

-1876: Pháp cất dinh Tham biện Châu Đốc. Địa danh Long Xuyên (chỉ vùng Cà Mau thời Mạc Thiên Tứ), theo Nghị định 05 tháng 01 năm 1876 của nhà cầm quyền Pháp bắt đầu chính thức được dùng để chỉ hạt Long Xuyên (trước là Đông Xuyên).

-1879: Khởi công xây dựng Nhà thờ Cù lao Giêng đến 10 năm sau mới hoàn thành. Nhà thờ này giữ vai trò quản lý mọi hoạt động Thiên Chúa giáo ở Cao Miên và các tỉnh miền Tây Nam Bộ.

-1885: Tín đồ Tứ Ân Hiếu Nghĩa kết hợp quân của Hoàng thân Sivôtha nổi dậy, bị quân Pháp kéo đến đàn áp, rồi đóng đồn dọc kênh Vĩnh Tế.

-1886: Ở Long Xuyên và Châu Đốc mở trường Pháp-Việt.

-1887: Quân Pháp càn quét qui mô vào làng An Định (Ba Chúc), đốt sạch chùa chiền, nhà cửa, rồi giải tán làng.

-1890: Ngô Lợi mất, phong trào kháng Pháp tan rã, chỉ còn lại đạo Tứ Ân Hiếu Nghĩa.

-1896: Sau khi kháng Pháp thất bại, Cử Đa (Nguyễn Thành Đa) đến tu trên đỉnh Núi Cấm.

-1901: Nguyễn Chánh Sắt lên Sài Gòn cộng tác với tờ Nông cổ mìn đàm, và được xem là "nhà báo đầu tiên" của tỉnh[2].

-1904: Ngày 1 tháng 5, xảy ra trận bão lụt năm Thìn, An Giang và nhiều tỉnh ở đồng bằng sông Cửu Long đều bị thiệt hại nặng. Cũng trong năm này, Phan Bội Châu đến Long Xuyên, Châu Đốc, rồi vào Bảy Núi tìm người cùng chí hướng.

-1909: Tòa án Long Xuyên kết án 63 người vì tham gia "Hội kín" (Thiên Địa Hội).

-1910: Khởi công xây dựng Bệnh viện Long Xuyên (nay là Bệnh viện Đa khoa Trung tâm An Giang).

-1913: Nhân dân phát hiện tượng "Phật bốn tay" (tượng Phật bốn tay lâu đời

nhất Việt Nam) ở khu vực chợ Vọng Thê, đem về lập chùa thờ tại chân núi Ba Thê.

-1914: Hồ Biểu Chánh đến làm việc tại An Giang, và viết một số tác phẩm tại đây.

-1916: Nguyễn Hữu Trí mở cuộc tấn công Khám Lớn Sài Gòn cứu Phan Xích Long, nhưng thất bại.

-1917: Quân Pháp đàn áp, khủng bố chùa Phật Lớn (Núi Cấm), bắt giam Cao Văn Long (Bảy Do), "Hội kín" An Giang tan rã. Trong năm này, Hồ Biểu Chánh đưa cải lương lên sân khấu thử nghiệm ở Long Xuyên.

-1918: Tháng 1, Đại Việt tạp chí ra hàng tháng. Đây là tờ báo chính thức của Long Xuyên Hội Khuyến học Long Xuyên do Hồ Biểu Chánh, Đặng Thúc Liêng, Lê Thường Tiên phụ trách. Cũng trong năm này, Phạm Quỳnh đến nhiều nơi trong đó có Long Xuyên. Khi về ông viết loạt bài Một tháng ở Nam Kỳ.

-1921: Nguyễn Sinh Sắc qua lại hoạt động ở vùng Tịnh Biên, Tân Châu (đến năm 1927). Đêm -18 tháng 10 năm này, khai trương gánh hát Tập Ích Ban tại Thốt Nốt (An Giang, nay thuộc Cần Thơ).

-1924: Châu Văn Liêm về dạy học tại Trường Nữ Long Xuyên, tuyên truyền tinh thần yêu nước.

-1927: Chi bộ Việt Nam Thanh niên Cách mạng Đồng chí hội đầu tiên của tỉnh Long Xuyên ra đời tại Long Điền (Chợ Mới).

-1928: Nguyễn Quang Diêu đến ẩn dật ở Núi Sam rồi Tân Châu.

-1929: Trương Gia Mô tự vẫn trên đỉnh Núi Sam.

-1930: Lê Văn Đổ treo "cờ búa liềm" trên cột dây thép xã Long Điền (Chợ Mới).

-1935: Nguyễn Hiến Lê từ Sơn Tây (nay thuộc Hà Nội) đến Long Xuyên lập nghiệp.

-1939: Đạo Tường nổi dậy chống chính quyền Pháp tại Tân Châu. Cũng trong năm này, Đạo Phật Giáo Hòa Hảo ra đời (-18 tháng 5 năm Kỷ Mão).

-1944: Louis Malleret đến vùng Óc Eo (nay thuộc Vọng Thê, huyện Thoại Sơn) để khảo cổ.

-1945: Tòa Bố Long Xuyên (tức tòa hành chính tỉnh của thực dân Pháp) bị Việt Minh thiêu hủy.

-1946: Quân Pháp tái chiếm Long Xuyên (9 tháng 1), Châu Đốc (20 tháng 1).

-1948: Ngày 1 tháng 4, Nguyễn Ngọc Thơ được bổ làm tỉnh trưởng đầu tiên của tỉnh Long Xuyên. Ngày 12 tháng 11, trường trung học mang tên Collège de Long Xuyên khai giảng khóa đầu tiên, gồm 76 học sinh. Tháng 2 năm -1952, trường được đổi tên thành Trường trung học Thoại Ngọc Hầu.

-1949: Quân Pháp mở trận càn lớn vào Bảy Núi.

-1950: Tháng 12, Chính quyền kháng chiến thành lập tỉnh Long Châu Hà.

-1953: Long Xuyên trở thành thị xã.

-1954: Sau khi thấy bại tại chiến trường Điện Biên Phủ, ngày 7 tháng 5, nhà cầm quyền Pháp buộc phải rút quân khỏi Việt Nam.

4. Sau khi Pháp rời khỏi Việt Nam:

-1956: Ngô Đình Diệm ký sắc lệnh số 143/NV sáp nhập tỉnh Long Xuyên và tỉnh Châu Đốc thành tỉnh An Giang.

-1961: Mặt trận giải phóng tỉnh ra mắt tại chùa Tà Miệt xã Lương Phi (Tri Tôn).

-1968: Quân đội VNCH và Mỹ tấn công đồi Tức Dụp (Tri Tôn) nhằm tìm diệt lực lượng GPMN đang ẩn náu nơi đây nhưng không thành công. Sau trận đánh này, đồi Tức Dụp còn mang tên là đồi «2 triệu đô la».

-1972: Viện Đại học Hòa Hảo khai giảng niên học đầu tiên tại Long Xuyên. Trong năm này, Miếu Bà Chúa Xứ Núi Sam được khởi công xây dựng lại theo quy mô lớn và hoàn chỉnh như hiện nay.

-1974, Giáo hội Thiên Chúa giáo nâng cấp Chủng viện Têrêxa thành Đại chủng viện thánh Thomas để đào tạo cấp linh mục.

-1975: Xảy ra sự kiện 30 tháng 4, 1975. Ngày 22 tháng 9, Chính phủ Cách mạng Lâm thời Cộng hòa miền Nam Việt Nam cho đổi tiền lần đầu tại miền Nam Việt Nam.

-1977: Quân Pôn Pốt từ Campuchia đồng loạt nổ súng tấn công chiếm 14 xã biên giới Tây Nam của tỉnh, sát hại 3157 người dân Việt tại Ba Chúc (Tri Tôn).

-1999: Ngày 01 tháng 3, thành lập Thành phố Long Xuyên. Tháng 12, Đại học An Giang thành lập tại Long Xuyên.

...

Ảnh: Tượng đài Cá Ba Sa tại ngã ba sông Châu Đốc, tỉnh An Giang.

Phần II - Sơ lược sự thay đổi địa danh và địa giới hành chính tỉnh An Giang

-1757: Vua Chân Lạp Nặc Tôn hiến đất Tầm Phong Long cho chúa Nguyễn Phúc Khoát. Chúa sai lập đạo Tân Châu, Đông Khẩu (Sa Đéc), Châu Đốc; và cho trực thuộc dinh Long Hồ.

-1779: Tháng 11 (âm lịch), chúa Nguyễn Phúc Ánh ra lệnh kiểm tra các trấn là Trấn Biên (Biên Hòa), Phan Trấn (Gia Định, Định Tường) và Long Hồ (Vĩnh Long, An Giang). Đây là lần đầu tiên xuất hiện địa danh An Giang trong văn thư của nhà cầm quyền lúc bấy giờ.

-1789: Xây dựng phủ Đông Xuyên (Long Xuyên), Vĩnh Hùng (An Hòa), Thuận Tấn (Vàm Nao thuộc Mỹ Hội Đông), Cường Uy (Lấp Vò).

-1805: ngày 17 tháng 6 (âm lịch): vua Gia Long ban dụ tổ chức Nam Bộ thành 5 trấn là: Trấn Biên (Biên Hòa), Phan Trấn (Gia Định), Định Trấn (Định Tường) và Vĩnh Trấn (Vĩnh Long, An Giang).

-1808: Dinh Long Hồ đổi thành trấn Vĩnh Thanh, gồm có phủ Định Viễn và 4 huyện. An Giang hiện nay chủ yếu thuộc huyện Vĩnh An và Vĩnh Định của trấn Vĩnh Thanh.

-1832: Vua Minh Mạng đổi Ngũ trấn thành Lục tỉnh, thì tỉnh An Giang có 2 phủ là: Tuy Biên, Tân Thành; và 4 huyện là: Tây Xuyên (Châu Phú), Đông Xuyên (Tân Châu), Vĩnh Định (Cần Thơ), Vĩnh An (Sa Đéc).

-1835: An Giang có thêm phủ Ba Xuyên.

-1836: Vua Minh Mạng cho lập địa bạ An Giang.

-1839: Lập huyện Hà Âm và Hà Dương thuộc phủ Tịnh Biên, và xây dựng phủ lỵ Tịnh Biên tại thôn Hưng Nhượng (Tri Tôn). An Giang có thêm huyện An Xuyên, tức bấy giờ An Giang có 3 phủ, 8 huyện.

-1840: Đổi tên Chiến Sai Đạo Thủ (Chợ Thủ-Long Điền) thành An Lạc.

-1842: An Giang có thêm phủ Tuy Biên, tức bấy giờ An Giang có 4 phủ, 9 huyện.

-1844: An Giang có thêm huyện Hà Âm, tức bấy giờ An Giang có 4 phủ, 10 huyện.

-1850: Bỏ phủ Tịnh Biên, tức bấy giờ An Giang có 3 phủ, 10 huyện.

-1867: Pháp chiếm nốt ba tỉnh Miền Tây, trong đó có An Giang.

-1868: Pháp chia An Giang thành 3 hạt: Châu Đốc (phủ Tuy Biên cũ), hạt Sa Đéc (phủ Tân Thành cũ), và hạt Ba Xuyên.

-1876: Pháp bỏ hệ thống Nam Kỳ lục tỉnh, chia thành 4 khu vực: Sài Gòn, Mỹ Tho, Vĩnh Long và Bassac. Khu vực Bassac gồm 6 hạt là: Châu Đốc, Long Xuyên, Hà Tiên, Trà Ôn, Sóc Trăng và Rạch Giá. Cũng trong năm này, Pháp cho cất dinh Tham biện Châu Đốc và lập thêm hạt Đông Xuyên (tức Long Xuyên).

-1899: Pháp bỏ các hạt và đổi thành tỉnh. An Giang bấy giờ bị chia thành các tỉnh là: Châu Đốc, Long Xuyên, Sa Đéc, Cần Thơ, Sóc Trăng.

-1955: Tỉnh Châu Đốc có 5 quận là: Châu Phú, Tân Châu, Tri Tôn, Tịnh Biên và Hồng Ngự. Tỉnh Long Xuyên có 5 quận là: Châu Thành, Thốt Nốt, Chợ Mới, Lấp Vò và Núi Sập (1955-1964).

-1956: Cho sáp nhập Long Xuyên và Châu Đốc thành tỉnh An Giang. Bấy giờ An Giang có 8 quận là: Châu Phú, Tân Châu, Tri Tôn, Tịnh Biên, Châu Thành, Thốt Nốt, Chợ Mới, Núi Sập (1961 đổi tên thành Huệ Đức). 8 quận này có cả thảy 92 xã.

-1958: lập thêm quận An Phú.

-1964: Lại tách thành 2 tỉnh: Châu Đốc và An Giang.

-1976: tức sau sự kiện 1975, tên An Giang lại được đặt cho tỉnh.

Hiện nay (2010), tỉnh An Giang có Thành phố trực thuộc (Long Xuyên) và 2 thị xã (Châu Đốc, Tân Châu) và 8 huyện là:

-Thành phố trực thuộc (Long Xuyên): 11 phường và 2 xã

-Thị xã Châu Đốc: 5 phường và 2 xã

-Thị xã Tân Châu: 5 phường và 9 xã

-Huyện An Phú: 2 thị trấn và 12 xã

-Huyện Châu Phú: 1 thị trấn và 12 xã

-Huyện Châu Thành: 1 thị trấn và 12 xã

-Huyện Chợ Mới: 2 thị trấn và 16 xã

-Huyện Phú Tân: 2 thị trấn và 16 xã

-Huyện Thoại Sơn: 3 thị trấn và 14 xã

-Huyện Tịnh Biên: 3 thị trấn và 11 xã

-Huyện Tri Tôn: 3 thị trấn và 12 xã

Tổng cộng có 156 xã, phường và thị trấn, với tổng diện tích tự nhiên 353.676 ha.

Bùi Thụy Đào Nguyên, liệt kê.

Sách tham khảo:

- Nhiều người soạn, **Địa chí An Giang** (trọn bộ 2 quyển), ấn hành năm 2003 và 2007.

- Người Long Xuyên, **An Giang: Xưa và Nay**. Sách in trước -1975, không ghi năm xuất bản.

- Quốc sử quán triều Nguyễn, **Quốc triều sử toát yếu** (Tiền biên và Chính biên). Nhà xuất bản Văn Học, 2002.

- Sơn Nam, **Lịch sử An Giang**, Nhà xuất bản Tổng hợp An Giang, -1988.

- Sơn Nam. **Lịch sử khẩn hoang miền Nam**. Nhà xuất bản Văn Nghệ Thành phố Hồ Chí Minh, -1994.

- Huỳnh Minh, **Tân Châu xưa**. Nhà xuất bản Thanh Niên tái bản năm 2003.

- Và một số sách báo khác...

Ghi chú hình:

Mặc dù giá cả có lúc bấp bênh, nhưng từ lâu ở An Giang, lúa gạo và cá nước ngọt (chủ yếu là cá tra, cá ba sa) luôn là ngành kinh tế chủ đạo và là thế mạnh tỉnh.